

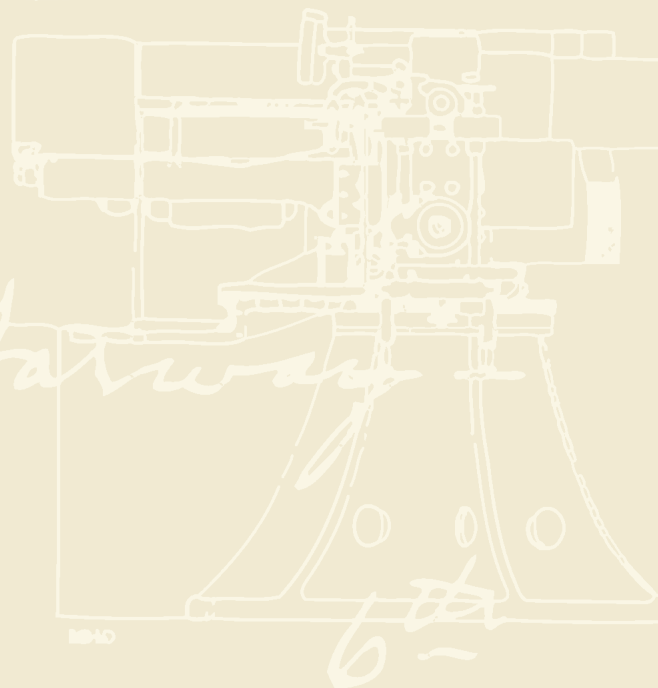

④

Festningsordbok

1859
Wjark

King of the Water

Tekst og tegninger: Kjeld Th. Magnussen.
Kjeld Th. Magnussen er arkitekt M.N.A.L. og tidligere byantikvar i Oslo

Utgitt av Nasjonale Festningsverk, Forsvarsbygg.
Postadresse: PB 405, Sentrum, 0103 Oslo.

ISBN: 92-7972-039-1

Design: Melkeveien designkontor as

Forside:
Kart over Vardøhus Festning fra 1733. Tegningen er antagelig utført av
festningensarkitekt, Michael Jansen Sundt. Den signert/approbert av
kong Christian VI og krigsminister P. de Löwenörn.
Originalen er i Riksantikvarens tegningsarkiv RA 193-0660

BATTERI

Festningsordbok

S'il n'y a rien de plus louable à un officier que de discourir dans les propres termes de son métier *

(Allain Manesson Mallet, fransk ingeniøroffiser og lærebokforfatter 1671)

Festningsbegreper

Den norske faglitteraturen om emnet norske befestninger er ikke alltid konsekvent, og i vanlig språkbruk forekommer ofte upresise utsagn. Det er dessuten i mange sammenhenger snakk om en helt spesiell militær terminologi som vil være ukjent for svært mange. Denne ordboken er et forsøk på å lage en oversikt over terminologi og definisjoner som brukes på festningene.

Bakgrunn

Festningsterminologien har naturlig nok endret seg gjennom historien, og blitt påvirket av både utviklingen av våpentyper og hvilket land som til enhver tid har ledet an i opprustningen.

I løpet av 1400-årene ble kruttvåpnene en avgjørende faktor i krigføringen, og ved hundreårets slutt utløste den transportable kanonen en katastrofe for alle middelalderens høye murer og imponerende borger. De italienske småtater ble de første og reformmoderneteknologidaten fran-

ske konge angrep med sitt nye artilleri. Og det var i Italia at all mulig kunnskap og intelligens ble satt inn for å gjenopprette en balanse mellom angrep og forsvar. Begavede kunstnere, arkitekter og ingeniører skapte på relativt kort tid et nytt forsvarssystem. Det ble nærmest en rådende ide de neste 350 år.

En ny festningsarkitektur

I kulturhistorisk sammenheng skjedde de store endringene i renessansen tidsepoke, men stilhistorisk særtrekker lite fremtredende i festningsarkitekturen. Der en linje og volumer uttrykkes for funksjonelle behov. Arkitekturen preges av relativt lave voll- eller murhøyder og mange kantede planmønstre som ga effektivt og gjensidig sideforsvar til alle forsvarsposisjoner. Den ideelle grunnplan lot seg innskrive i en sirkel, og systemet kalles av den grunn for polygonale befestninger. Etter de fremspringende artilleriplattformer i hjørnene ble de også kalt bastionfestninger, og særlig femkanten var en yndet grunnplan.

BATTERI

Gjennom utlån te italienske eksperter ble Europa raskt kjent med prinsippene, og en videre utviklet boktrykkerkunst sørget for en flom av illustrert litteratur om metoden på datidens mest kjente språk. Som dominerende og krigersk stormakt tok snart Frankrike ledelsen, tett fulgt av Ludvig XIVs motstandere i Nederlandene. Der opererte ingeniører som var Europas fremste spesialister på kanaler og terreng-entrepriser, og de preget i høy grad den tids festningsbygging.

Norske forhold

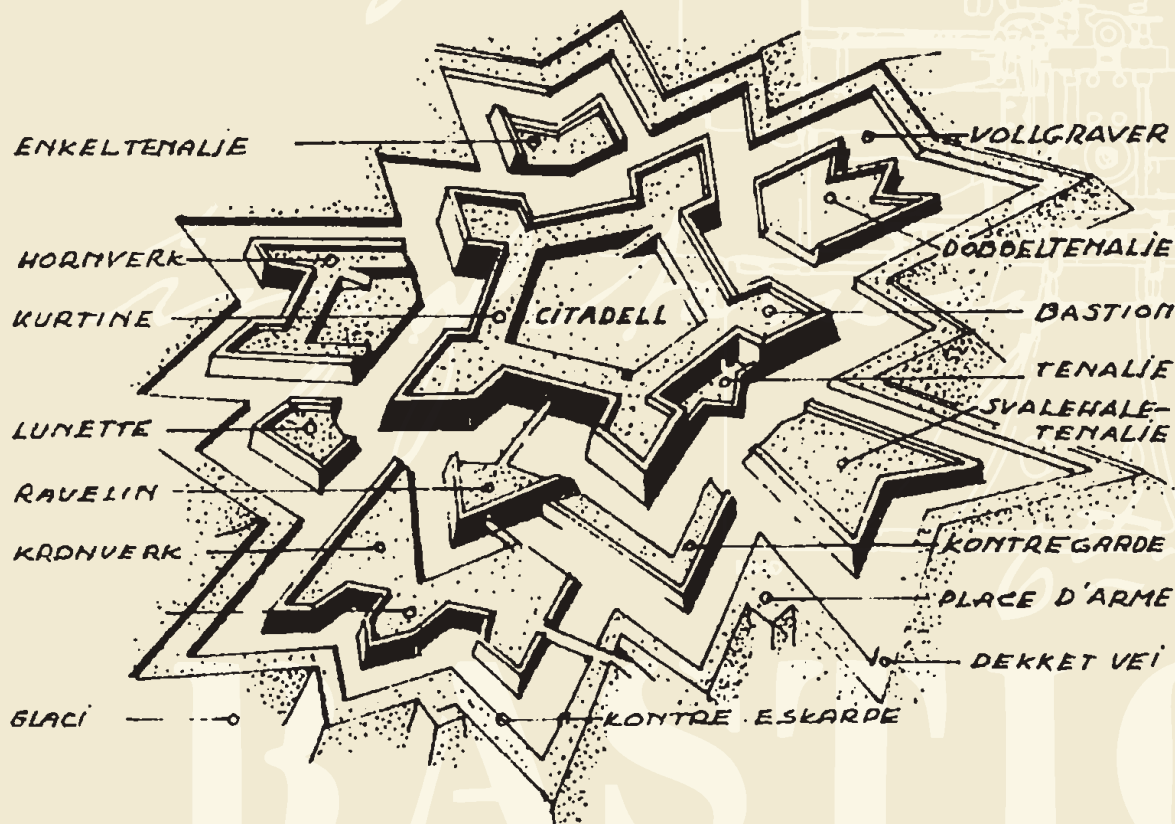
Grunnlaget for det nasjonale norske forsvar, som skulle bli den viktigste forutsetningen for at Norge i fremtiden fikk sin selvstendighet, ble lagt ved kongelige forordninger i 1628. Videre utbygging ble nødvendig i krigen mot Sverige, og ved midten av 1600-årene ble det rekruttert kyndige ingeniører og offiserer, særlig med dansk, nederlandsk og tysk bakgrunn. Svært mange slo seg til for godt i sitt nye land.

I Norge møtte de utfordringer som skyldtes barskere klima, store avstander og gammelmodige produksjonsforhold, men de var også i stand til å utnytte de særlige kunnskaper og ferdigheter i byggefaget som var gammel tradisjon i dette landet.

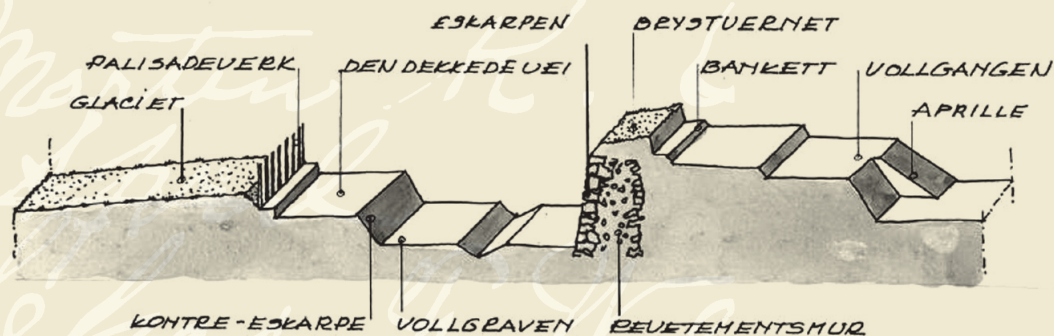
I det norske forsvaret ble det dengang snakket og skrevet på tysk. Riktignok med små, franske sitater når det passet. Avtekster på kart og tegninger, og fra dokumenter, kan vise at de utenlandske ingeniører og offiserer også snart prøvde seg på dansk, med noen norvegismer og sikkert med norsk tonefall. Stedsnavn ble ofte underlig skrevet. Tilgjengelig var det heller ikke alltid like lett for nordmenn å følge med i det militære språk, derfor ble for eksempel contre-escarp til kontraskjæret, og corps de garde til Kortegården på godt norsk.

Kjeld Th. Magnussen

Mønstertegning

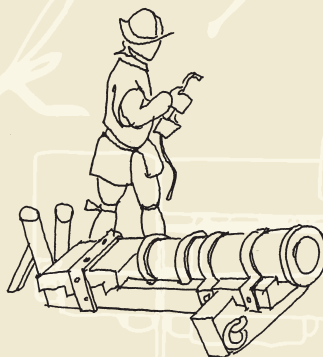
BATTERI

A

affutasje

Fellesbetegnelse for underlag til kanonrør, stedfaste eller montert på hjul. Nyere typer har mekanismer som tar opp rørets rekylbevegelse under skyting. Selavett og rappert. Den eldste metoden var et enkelt treunderlag.

affutasje

aprosje

Løpegrav som anlegges fremover mot en beleiret befestning. For å hindre langsgående beskytning (seenfiler) må aprosjens retning fremover legges i sikksakk til side for målet.

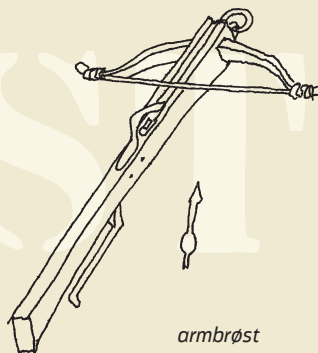
aprilje

aprille

Kjørerampe opp til vollgangen fra en festnings indre terreng. Kalles også vollbakke. Se mønstertegning.

armbrøst

Låsbu med avtrekker. Kan ha kompliserte spenn- og låsemekanismer. Var i vanlig bruk fra 1200-tallet til etter 1600. Skjøt korte piler eller jernbolter og var lengelike effektive som de eldste ildvåpen.

armbrøst

armere

Bevæpne, utstyre et forsvarsanlegg med artilleri, betegner også forsvarsmessig istandsettelse av anlegget.

arsenal

Bygning oppført som lager for våpen og ammunisjon, ofte kombinert med verkstedsdrift for produksjon og reparasjon av våpen.

artilleri

Tyngre skyts med forskjellig dimensjon og rekkevidde. Effektive våpen konstruert for kruttladning ble utviklet fra slutten av 1400-årene, med bakladet eller forladet kanonrør. Det siste systemet var enklest i produksjon og bruk og var dominerende helt frem til midten av 1800-tallet.

artilleri

B

bankett

- 1) Forhøyet standplass bak et brystvern for geværskyttere.
- 2) Større plattformer for artilleri på festningsvullen.

barakke

Mannskapsforlegningellerkaserne.I eldre tid kalt stokk eller brakkestokk.

barbett

Fremtrukket, åpen standplass for artilleri i en festningsvoll. Kan ha varierende utforminger som er tilpasset fastmontert eller mobilt artilleri. Eroså betegnelse på åpne, dreibare affutasjer på skipsdekk

basse

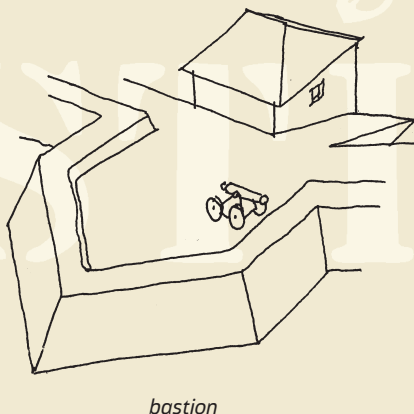
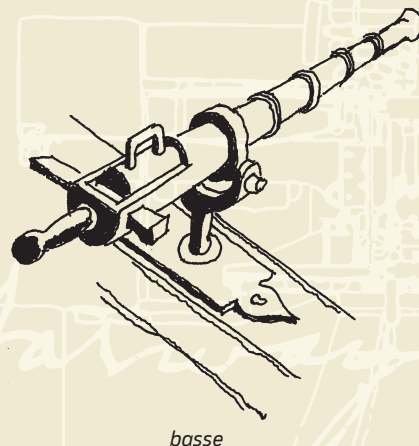
Eldre bakladeskyts på festninger og skip. Skjød blykuler med diameter ca. fem centimeter.

bastei

Halvrund utvidelse av festningsvullen, eldre utforming av bastion-mønsteret.

bastion

Karakteristisk befestningsverki en vollbefestning. Firesidet utvidelse av en festningsvoll konstruert som standplass for artilleri. De fremstetosidene, som kalles faser, samles i en spiss, saillant. De to bakre sidene,

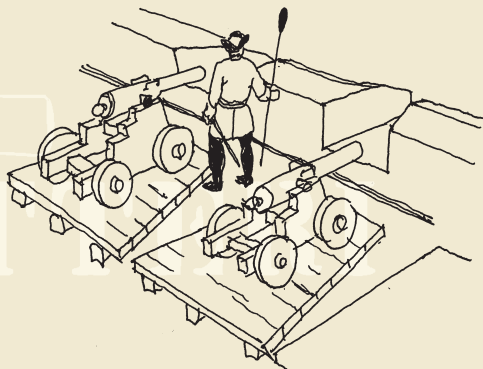
flankene, knytter bastionen til festningsvolls kurtiner. Når en av flankene mangler, kalles befestningsverket en halvbastion.

atardeau

Fangdam for å regulere vannstanden i en vollgrav. På norsk ofte kalt bjørn.

batteri

Både artilleriets standplass og underlaget med planker. Det kan også bety et antall kanoner samlet som enhet.

batteri

befestning

Et anlegg eller område innrettet til forsvar.

befestningsverk

De enkelte konstruksjoner og anlegg som utgjør en befestning.

berme

Lavtliggende avsats mellom vollfoten og festningsgraven.

blendering

Avskjerming av et område mot direkte beskytning.

blokkhus

Befestningsverk bygget i stein eller tre i én eller to etasjer med tak og sidevegger, innrettet til forsvar med skytsellerhåndvåpen.

blokkhus

bolverk

Provisorisk forskansning.

bonette

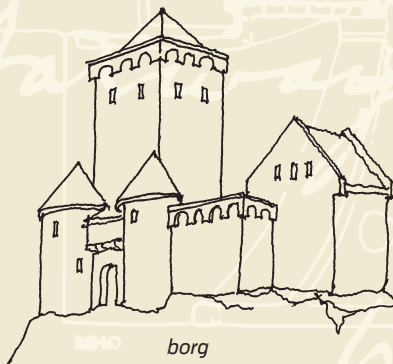
Liten forhøyning med brystvern på bastion-spissen.

bonette

borg

Middelalderbefestning til forsvar for et bysamfunn, eller som hjem for landherren og hans familie. Under enkle forhold var de bygget av jordvoller og treverk, men er mest kjent som en karakteristisk steinarkitektur med høye murer og tårn. Den typiske residensborg fikk etter hvert betegnelsen slott og mistet sin militære betydning.

borg

bresje

Nedskutt åpning i en festningsvoll.

brisk

- 1) Plattform av treverk som underlag for festningsskyts.
- 2) Soveplass.

brystvern

Oppbygd dekning for mannskap og skyts.

brystvern

C

canton

Landområdetilforlegningavstørretroppestyrker i beredskap.

caponnière

Dekket forskansning i festningsgraven, somregelforbundetmedhovedfestningen gjennom en tunell (poterne).

cavalier

Oppbygget kanonstilling på en bastion.

cernering

Innsirklingogisoleringavenfestningmed sikte på beleiring.

citadell

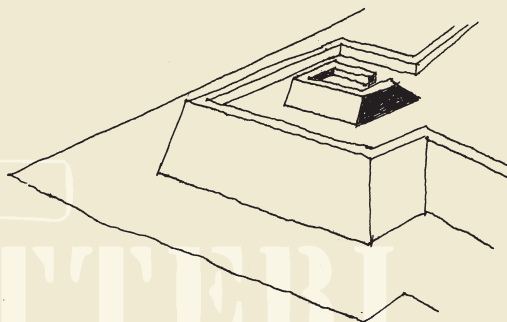
Kjernebefestning i et forsvarsanlegg eller i en befestet by.

corps de garde

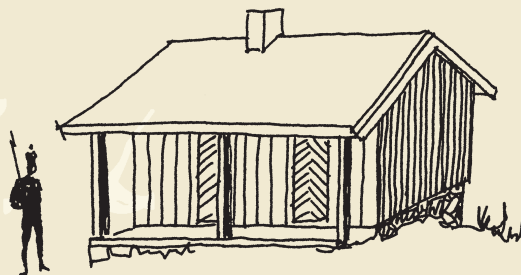
Vakthus med forlegning for mannskap og befal. Også brukt som militær arrest.

couvreface

Mindredekningsverkforan en bastionsfase.

cavalier

corps de garde

D

dekket vei

Kombinert patruljevei og standplass for geværskyttere bak brystvern og palisader på kontreeskarpen langs vollgravens utside.

demi-lune

Det samme som lunette.

detasjert fort

Mindre, frittliggende befestning utenfor hovedfestning.

donjon

Frittstående forsvarstårn, eller den indre kjerne i en tårnbefestning.

donjon

BASTION

E

echaulette eller gueritte

Leskur for vaktsoldater på fremspringende hjørner i festningsverk.

embrassyr

Skyteglugg eller skyteskår for kanoner.

enceinte

Festningens omkrets, som regel unntatt tutenverk. Se magistrallinje.

enfilere

Å beskytte en forsvarsstilling langsetter.

enveloppe

Sammenhengende forsøkningsforan en bastion. En utvidet kontregarde.

eperong

Befestningsverk med spiss, trekantet grunnplan.

eskalere

Å bestige en mur, voll eller tårn under stormangrep.

eskarpen

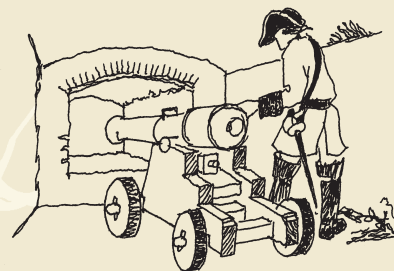
Den siden av voll eller mur som vender ut fra befestningen.

esplanade

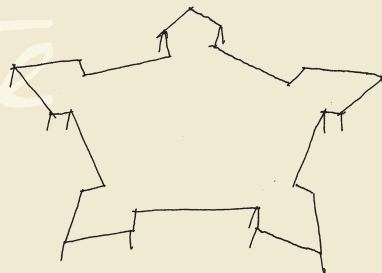
Åpent skuddfelt mellom festning og sivil bebyggelse i en by.

echaulette (eller gueritte)

embrassyr

enceinte

F

fase

Detosidenesomdannerenutgåendespiss i et forsvarsverk.

faskin

Kvistbuntertiljordforsterkning,somregel et par meter lange og ca. 40 cm tykke.

festningsgrav

Se vollgrav.

flanke

Forsvarslinje som gir sideveis støtte til naboposisjonen.

flesje

Befestningsverkmedtrekantetgrunnplan.

flintlås

Mekanisme foravfiringavmunnladningsvåpen.

forhugning

Hindring betående av nedfelte trær, også kalt hærbråte.

faskin

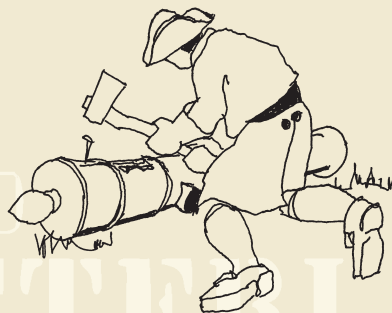
flintlås

forhugning

fornagling

Ågjøremunnladningskanonubrukbarved
å slå spiker i fenghullet.

fornagling

forsenket batteri

Lavtliggendeutenverktillarartilleriposisjoner
i en befestning.

fort

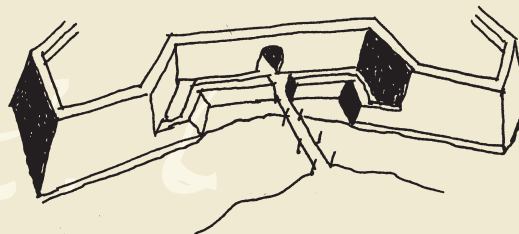
Et mindre, lukket og frittstående
festningsanlegg.

fortifikasjon

befestning eller befestningskunst.

fossebre

Lav voll mot festningsgraven foran en
jordbygd hovedvoll.

fossebre

G

garnison

Fast besetning i en festning eller by.

geværgalleri

Anleggmedskytegluggerfornærforsvareti en festning.

glaci

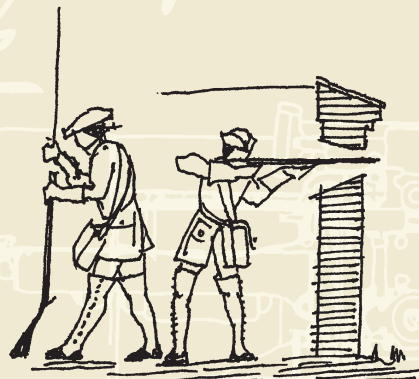
Oppfylt, skrånende terreng utenfor murverk eller vollgrav, med profil tilpasset festningskytsets kulebane. Se mønstertegning.

gorge

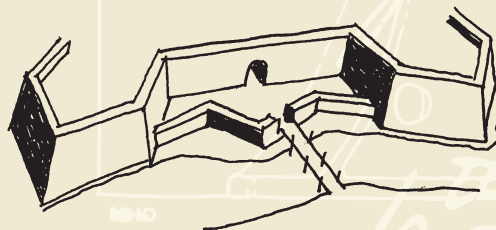
Bastionenstrangebakside, som regel med oppkjøringsrampe til kanonbatteri.

gravsaks

Forsvarsverk i festningsgraven foran kurtinen. Se tenalje.

geværgalleri

gravsaks

BASTION

H

halvbastion

Se bastion.

halvmåne

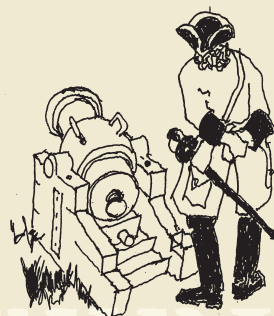
Det samme som lunette.

haubits

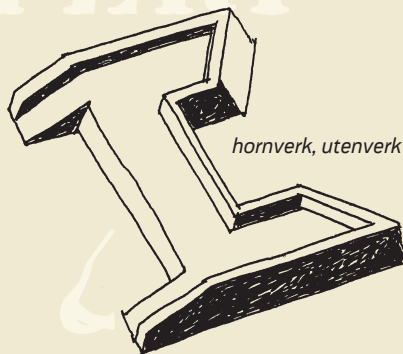
Krumbaneskyts montert i stasjonære eller kjørbare affutasjer.

hornverk

Planform med to halvbastioner forbundet med en rettlinjet kurtine. Finnes ofte som selvstendig sperrebefestning med åpen rygg og kalles da gjerne skanse. Se mønstertegning.

haubits

hornverk, utenverk

I

intendentur

Forsyningstjeneste for militære styrker.

K

kaliber

Mål som angir diameteren på skytevåpenets løp etter rundkulevekten. En tre punds kanon har kaliber 78 mm.

kapitallinje

Forlenget midtlinje gjennom bastionens spiss.

kardesk

Kanon-ammunisjon som består av en pakke småkuler eller jernskrot med vekt som tilsvarer en rundkule av jern.

kasematt

Bombesikkert, underjordisk rom i befestninger.

kaserne

Bygninginnrettet til forlegning av soldater i garnison.

kastell

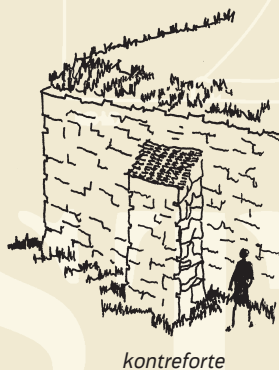
Middelaldersk betegnelse for borg.

kontreforte

Støttepillær for murverk.

kontreeskarpe

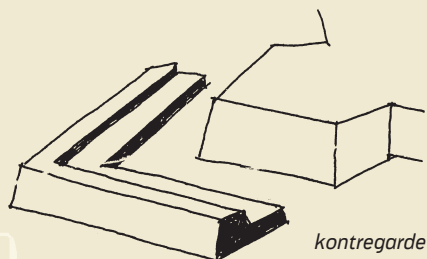
Vollgravens ytre skråning mot den dekkede vei. Se mønstertegning.

kontregarde

Utenverk foran en bastion.

Se mønstertegning.

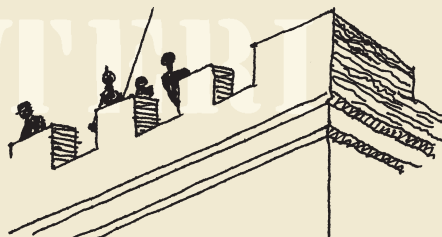
kontregarde

krake

Se spansk rytter.

krenelert mur

Brystvernpåmurkronen med regelmessige, nedsenkede skyteskår.

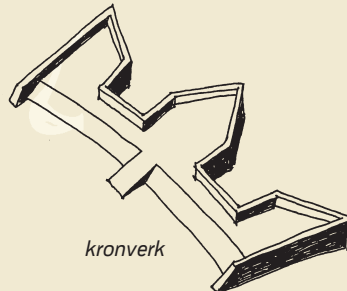

krenelert mur

kronverk

Utenverk med bastioner som grunnplan.

Se mønstertegning.

kronverk

kurtine

Rettlinjetellersvakt knekket vollpart mellom to bastioner. Se mønstertegning.

kynett

Dypeste midtgrøft i festningsgraven.

kyrass

Brystpanser, fortrinnsvis brukt av kavalleri (kyrassierer).

kyrass

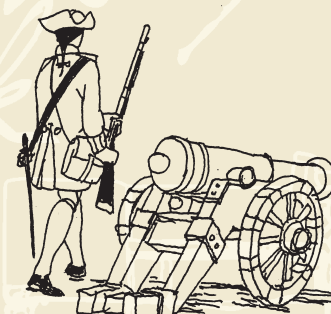
L

laboratorium

Bygning på festning for behandling av sprengstoff.

lavett

Kanonunderstell med to hjul.

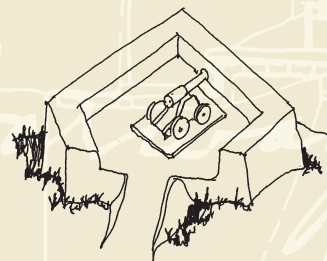
lavett

lenkekule

To kanonkuler forbundet med kort kjetting til bruk mot seilskip.

lunette

Utenverk foran spissen på en bastion. Se mønstertegning.

lunette

M

magistrallinje

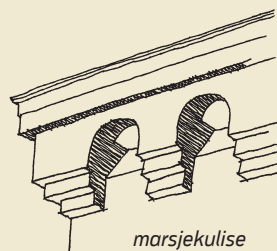
Begrensningslinje omkring en lukket hovedfestning, trukket i hovedvollens forkant.

marketenteri

Private utsalg for varer som ikke inngikk i vanlig soldatforpleining.

marsjekulise

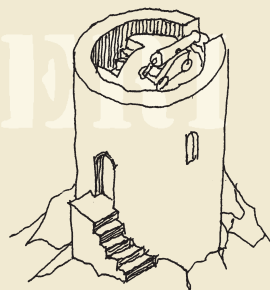
Fremspringende gesims på murverk med lodrette skyteskår.

marsjekulise

martellotårn

Enkeltstående vaktårn med artilleri, fortrinnsvis som sjøvern.

martellotårn

Montalemberts befestningsmønster

Byggemetode som avløst det polygonale system. Se polygonal befestning.

mortér

Bombekaster med stort kaliber.
Se også haubits.

mortér

munnlade

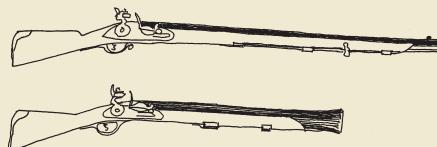
Åladeskytevåpen framunningen påvåpenet.

muskedunder

Kort, grovkalibret og glattboret munnladningsgevær med traktformet løp.

muskett

Glattboret munnladningsgevær med flintlås.

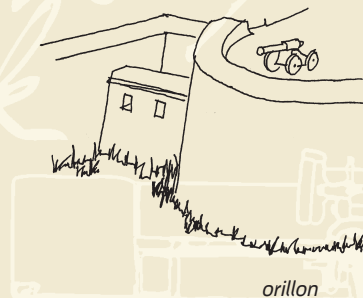

muskett og muskedunder

O

orillon

Avrundet og fremtrukket flanke på en bastion i eldre befestningsverk.

P

palisade

Glissentforskningsgjerdessattoppavca. 2,5 meter høye, spissede stolper.

parallel

Frontal beleiringsgrav foran en festning, basis for videre operasjoner ved hjelp av approsjer mot målet.

parapet

Brystvern på murkronen foran vollgangen.

place d' arme

Utvidetsamlingsplass for infanteriet på den dekkede vei i kontreeskarpen. Se mønstertegning.

palisade

polygonal befestning

Forsvarssystem utviklet i Italia i 1500-årene med idealløsninger bygget på geometriske mangekanter (polygoner) innskrevet i sirkel. Utnyttet fordelene i maksimal flankebeskyttelse for alle forsvarsposisjoner. Se mønstertegning.

portkullisse

Senkbart gitter foran porten.

poterne

Underjordisk forbindelse mellom kjernefestning og utenverk.

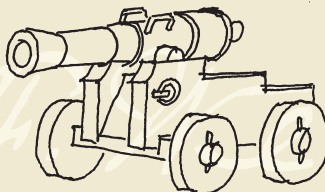
R

rappert

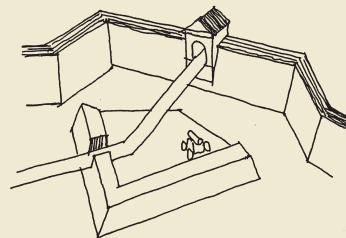
Kanonunderstell med fire hjul.

ravelin

Triangelformet utenverkfestningsgraven foran kurtinen, se mønstertegning.

rappert

ravelin

redang

Festningsverkformets somutgående vinkel fra vollen.

réduit

Tilfluktssted i et befestet område.

redutt

Liten, lukket, frittliggende befestning.

retransjement

- 1) Forskanset postering.
- 2) Utenverk ved festning som gir plass til materiallager, bruksbygninger og midlertidige mannskapsforlegninger.

revetementsmur

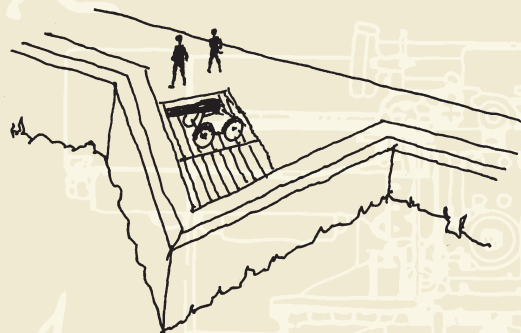
Forsterkning av voll-eskarpen med skallmur av stein eller tegl.

rode

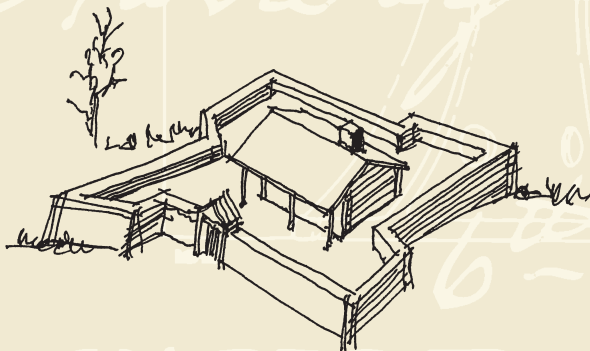
Gammelt lengdemål, ca. 3,6 meter.

rondell

Avrundet bastion.

redang

redutt

S

saillant

Spissen på fremskytende forsvarsverk, for eksempel på en bastion.

sappe

Beleiringsgrav mot en befestning. Se parallell, approsje, transjé.

sappør

Soldat som er tatt ut til grave- og forskansningsarbeid.

skanse

Mindre befestning, lukket eller med åpen rygg. Bemannet under alarm.

skansekurv

Flettet kvistkurv fylt med løsmasse, stilles opp som dekning mot beskytning.

skyts

Se artilleri.

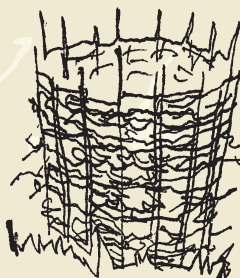
slingverk

Tømmer eller påleverk i fundament for valler og murbygg.

sortiport

Mindre portivollsystemet for adkomsttilet utenverk eller for utfall fra festningen.

skansekurv

sappør

spansk rytter

Flyttbar sperrebukk.

stjernefestning

Polygonal befestning sammensatt av tenaljer.

strupe

Se gorge.

stykke

Gammel betegnelse på tyngre kanoner, derav begrepet bestykke, armere.

svingel

Lukket område bak middelalderborgens ytre ringmur. Senere brukt som betegnelse for forsvarsverk foran befestningens hovedport, eller også om en sperrebukk foran porten.

T

tambur

Liten forskansning foran port eller hovedvoll.

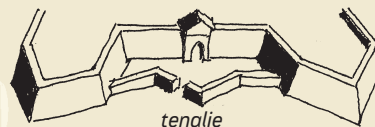
telthus

Hærens lokale magasiner ved kirker eller ekserserplasser.

tenalje

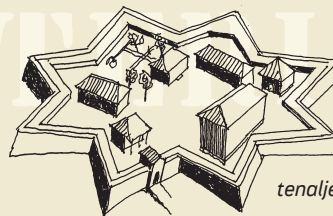
Befestningsverk med inngående vinkler.
Se mønstertegning.

tenalje

tenaljefestning

Befestning der alle voll-linjer består av tenaljer. Kalles også stjernefestning.

tenaljefestning

terre-plein

Se vollgang.

transjé

Gravet dekning mot beskytning.

travers

Dekningsvoll mellom forsvarsstillinger.

tårnbefestning

Forsvarsverk med tårn (donjon) som kjerne og polygonale utenverker.

tårnbefestning

U

utenverk

Forsvarsverker anlagt på utsiden av en sentral vollbefestning eller donjon.

V

vollbefestning

Se tegning til høyre.

vollfot

Nederste del av murverk og jordvoll.

vollgang

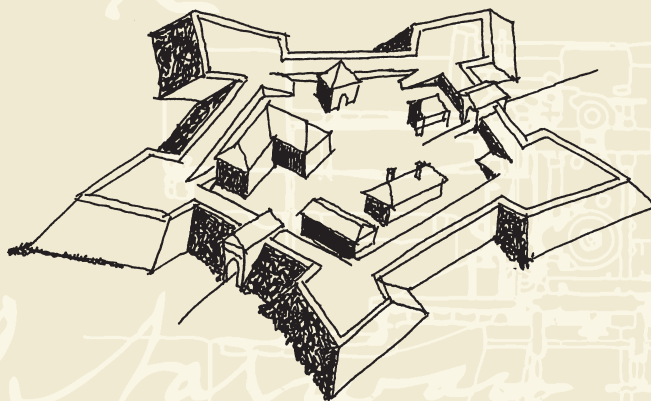
Området bak brystvern og banketter på vollkronen.

vollgrav eller festningsgrav

Forsenket terreng foran en befestning, vannfylt eller tørr. Massen utnyttet til å bygge opp verkenes høydeprofiler. Se mønstertegning.

våpenplass

Se place d'arme.

vollbefestning

BASTION

Mar

May

BATTERI

Martin K. L

~~April~~

Nicholas G. We

Don

Nasjonale Festningsverk

Nasjonale Festningsverk (NFV) har fått i oppgave å forvalte festningsverk som Forsvaret ikke lenger skal benytte. NFV skal bringe festningene inn i en ny tid og bevare deres egenart og historie gjennom å utvikle festningene til attraktive arenaer for kultur, næringsliv og opplevelser.

Det er 14 store festninger og 22 mindre grensebefestninger som er definert å være av nasjonal betydning.

Kulturminneåret 2009 skal aktualisere og bringe mangfoldet av kulturminner fram i lyset. Festningsordboka er et av NFVs bidrag til Kulturminneåret.

ISBN: 92-7972-039-1

9 789279 720390

